

УДК 746.4(477-89Сло)«189/191»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/62-1-15>

Ольга ДЕНИСЮК,
orcid.org/0000-0002-8196-8608
кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри теорії та історії мистецтва
Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури
(Київ, Україна) olyadenysiuk@gmail.com

Таміла ПЕДАН,
orcid.org/0000-0002-6855-1920
аспірант кафедри теорії та історії мистецтва
Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури
(Київ, Україна) pedantamila@gmail.com

ОЗДОБЛЕННЯ ЖІНОЧИХ СОРОЧОК СЛОБОЖАНЩИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються особливості оздоблення жіночих сорочок Слобожанщини кінця ХІХ – початку ХХ століття, починаючи від тканини з яких їх виготовляли і завершуючи техніками вишивки, кольорами ниток та семантикою оздоблювальних елементів. Чільне місце відведене технікам вишивки, які застосовували на Слобожанщині – лиштва, мережка, вишивка хрестиком та напівхрестиком, тамбурним швом.

Звертаючи увагу на орнаменти слобожанських сорочок, простежується особлива специфіка декорування роліним й геометризованим орнаментами, які нагадують традиційні узори з Полтавщини – зірки, ружі, виноград чи «Дерево життя». Архетип «Дерева життя» був єднальним ланцюгом між трьома світами, де коріння означало минуле – символ предків, стовбур – сучасне, а верхня частина з гіллям та плодами – вищий, духовний світ.

У статті також підкреслюється, що на зламі ХІХ–ХХ століть на Сумщині, значного поширення набула «тамбурна» техніка, яку у вишивці використовували для обвідки і зв'язку між окремими елементами композиції. Основні візерунки на Слобожанщині вишивали червоним кольором з додаванням чорного, синього та жовтого кольорів. Харківські майстрині люблять додавати незначну кількість зеленого, аби підсилити червону вишивку.

Також у статті автори приходять до висновку, що серед вишитих сорочок Луганщини та Донеччини, простежується особлива специфіка поєднання синього та червоного кольорів у вишитій сорочці, яку ймовірноше одягали на весілля. Разом синій та червоний кольори символізують єдність протилежних стихій – Вогню і Води та представляють активний, гарячий чоловічий початок і пасивний, холодний жіночий початок. Таким чином, синій колір, який використовують в якості контуру для надання більшої виразності червоного кольору виступає, як символ жіночого початку, пов'язаного зі стихією Води, а червоний колір, як символ, пов'язаний зі стихією Вогню виступає, як символ чоловічого початку.

Ключові слова: жіноча сорочка, орнамент, лиштва, мережка, Слобожанщина, «Дерево життя».

Olga DENISYUK,
orcid.org/0000-0002-8196-8608
Candidate of Art Studies,
Associate Professor at the Department of Theory and History of Art
National Academy of Fine Arts and Architecture
(Kyiv, Ukraine) olyadenysiuk@gmail.com

Tamila PEDAN,
orcid.org/0000-0002-6855-1920
PhD student at the Department of Theory and History of Art
National Academy of Fine Arts and Architecture
(Kyiv, Ukraine) pedantamila@gmail.com

DECORATION OF WOMEN'S SHIRTS OF SLOBOZHANSCHINA END XIX – BEGINNING XX CENTURIES

The article deals with the peculiarities of the decoration of the women's shirts of the Slobozhanshchina region of the late XIX – early XX centuries, from the fabric from which they were made and ending with embroidery techniques, thread colors and semantics of finishing elements. The prominent place is given to the techniques of the vecroeing, which was used in Slobozhanshchina-plinth, netting, cross-stitching and half a cross, tambour seam.

Paying attention to the ornaments of Slobzhansky shirts, there is a special specificity of decoration of vegetable and geometric arable land, which resemble traditional patterns from Poltava region-stylized plant and geometric ornaments-stars, rows, grapes or "tree of life".

The article also emphasizes that at the turn of the XIX–XX centuries in Sumy region, a "tambour" technique, which was used in embroidery, became widespread for the bargaining and communication between individual elements of the composition. The main patterns in the Slobzhanshchina were embroidered in red with the addition of black, blue and yellow. Kharkiv craftsmen enjoyed adding a small amount of green to strengthen red embroidery.

Also in the article, the authors conclude that among the embroidered shirts of Luhansk and Donetsk region, there is a special specificity of the combination of blue and red in an embroidered shirt, which was more likely to wear for the wedding. Together, blue and red symbolize the unity of opposite elements – fire and water and represent an active, hot male beginning and passive, cold female beginning. Thus, the blue color that is used as a contour to give a greater expressiveness of red acts as a symbol of a female beginning associated with the element of water, and red, as a symbol associated with the elements of fire, acts as a symbol of male beginning.

Key words: women's shirt, ornament, plinth, network, Slobzhanshchina, "Tree of Life".

Постановка проблеми. На сьогоднішній день проблема дослідження вбрання Слобожанщини кінця XIX – початку XX століття є досить актуальною, оскільки мистецтвознавчий та культурологічний його зрізи вкрай слабо представлені повноцінними дослідженнями. Як нам видається, ослаблена увага сучасних дослідників до окресленої теми пов'язана не з глибиною традицій вишивки в цьому регіоні у порівнянні з іншими регіонами України чи то розвитком промисловості і капіталістичних відносин краю на зламі століть, які звичайно дещо знизили обсяги домашнього виробництва сировини та одягу. В першу чергу визначальною причиною цього стала загарбницька війна Росії та окупація частини територій, що вже призвело до втрати багатьох речових джерел, які б збагатили дослідження особливостей слобожанської вишивки, зокрема сорочок. Через знищення та пограбування фондів музеїв, приватних колекцій останніх років, все менше залишається артефактів з цього регіону, які можна було б долучити до розгляду та дослідження. Правда, попри все це, частину збірок та колекцій вдалося врятувати і евакуювати у безпечні місця, отож дослідження сорочок Слобожанщини актуалізувалося зараз і наша спроба розширити пізнання дослідників слобожанської вишивки української сорочки може прислужитися цьому.

Аналіз досліджень. Окреслена у статті проблема висвітлювалась дослідниками в останні десятиріччя не дуже часто. Серед публікацій, які дотичні до цієї теми зазначимо передусім наукові розвідки Валентини Сушко «Українське вишивання на Слобожанщині XIX–XX століть» (Сушко, 2007), Тетяни Попової «Декоративне оздоблення слобожанського жіночого вбрання» та «Український жіночий одяг Слобожанщини на початку XX століття» (Попова, 2021; Попова, 2020) в яких досліджуються особливості крою та оздоблення сорочок, плахт, поясу, спідниць, керсеток, а також зміни в одязі початку XX ст., які

були викликані впливом міської моди, культури та появою промислових товарів. Зокрема, у монографії «Український жіночий одяг Слобожанщини на початку XX століття» автор представила загальну характеристику комплексу етнічного жіночого вбрання Слобожанщини, висвітлила композиційне вирішення та орнаментально – колористичні особливості вишивки як основного виду декоративного оздоблення українського жіночого вбрання на Слобожанщині, але зауважила, що ця тема потребує ще більш детального дослідження. Окремої уваги заслуговує також публікація Людмили Пономар «Народний одяг Слобожанщини на загальноукраїнському тлі» (Пономар, 2016), в якій простежується українська етнічна традиція в одязі Слобожанщини, але засвідчується суто слобожанські риси цього одягу. Безумовно, у наукових працях відомої дослідниці Тетяни Кара-Васильєвої «Українська народна вишивка», «Історія української вишивки», «Українська сорочка» та «Українська вишивка» на загальноукраїнському тлі також йдеться і про деякі аспекти Слобожанської вишивки (Кара-Васильєва, Заволокіна, 1996; Кара-Васильєва, 2008; Кара-Васильєва, 1994; Кара-Васильєва, 2005). Цінним для нашого дослідження є видання «Відбілене сльозами полотно, мережила, жила, переживала» (Відбілене сльозами, 2005), присвячене особливостям народної вишивки Слобожанщини та сусідніх з нею регіонів. В цій роботі можна віднайти інформацію про поширені на Слобожанщині орнаменти та техніки вишивання, особливості виготовлення та декорування традиційних сорочок, зразки народного крою, а також світлини жіночих сорочок з Харківської, Сумської, Полтавської, Чернігівської та Донецької областей. На окрему увагу заслуговує видання дослідниці Оксани Косміної «Традиційне вбрання українців» (Косміна, 2008), яке розкриває поетичний образ українських строїв лісостепового регіону в усьому їх варіативному розмаїтті. Це видання для нашого дослідження

передусім цінне ілюстративною добіркою традиційних комплексів, деталей вбрання та аксесуарів автентичного одягу Лисостепу з приватних і музейних колекцій України.

Метою статті є аналіз основних особливостей оздоблення жіночих сорочок Слобожанщини на межі XIX–XX століть.

Виклад основного матеріалу. Найперше зауважимо, що етнографічний регіон Слобожанщини у складі України охоплює територію, що включає в себе сучасну Харківську область, східну частину Сумської області (до річки Сейм), північну частину Донецької області (до річки Бахмутки) та всю Луганську область.

Основою будь-якого українського вбрання є вишита сорочка, яка є невід’ємною частиною побуту народу і ввібрала в себе найкращі традиції художнього оздоблення, здатного продемонструвати майстерність вишивальниць. Українські жіночі сорочки у всіх місцевостях України поділялися на два типи: «додільна сорочка», яка виготовляється з одного шматка полотна і «сорочка з підтичкою», де верхню частину – стан, станок, станочок – шили, як і на решті території України, з кращого полотна, а нижню – пришву, підтичку – з грубішого. До кінця XIX ст. на Слобожанщині носили сорочки «полтавського типу», які не мали власного коміра й замість нього збирали складочками або «пухликами» виріз та обшивався полотняною накладкою. На початку XX ст. під впливом міської культури у побут входять сорочки на кокетці з великим викотом горловини та рукавами. (Астахова та ін., 2008: 40–70; Косміна, 2008: 106–114). Дослідниця української культури В. Білецька зазначала, що українські дівчата до XIX ст. мали у скринях сорочки з пишними рукавами, вишитими різними шовками, але через громадянську війну їм довелося обмежуватися лише тканинами домашнього виготовлення. (Білецька, 1929: 46–48). Не зшиті упоперек, додільні сорочки використовували як святкові й обрядові – весільні, «на смерть», та для інших урочистих випадків. На Слобожанщині до кінця XIX століття побутовали сорочки полтавського типу, всі частини якої викроювали по прямій нитці (Попова, 2020; Попова, 2021).

У святкові дні на Слобожанщині одягали яскраву додільну сорочку з орнаментом, а в повсякденному житті не цуралися носити «сорочки з підтичкою», в яких якісне полотно розташовувалося зверху, а грубе знизу. Розташування оздоблення сорочки було пов’язане з раннім розвитком одягу, коли орнамент виконував оберегову функцію, а його знакова система віддзеркалювала світосприйняття людей. Особливо густо

прикрашали вишивкою найуразливіші для злих сил місця – там, де закінчувалася тканина, тому вважалося, що вишиті комір, уставки, рукава, пазухи, край подолів сорочки мали магічну силу (Відбілене сльозами, с. 94; Білан, 2011: 133–134). До середини XIX століття сорочки оздоблювались біллю – лляними нитками домашнього виробництва, які могли бути вибіленими або невибіленими, що створювало додатковий світлотіньовий ефект оздоблених елементів. Така вишивка називалась «білим по білому» і виконувалась вона в техніці прямої гладі (настилування або лиштва), коли шиття з обох боків має однаковий вигляд. До вишивки в техніці «лиштва» могли додавати ажурну техніку – мережку, яка в поєднанні виявлялася викінченим та витонченим елегантним виробом. На жіночих сорочках вишивали і мережили рукави, вставки та подоли, які виднілися з-під поясного одягу – плахти. Мережані подоли вважались характерною особливістю одягу Слобожанщини. Також, для обробки країв тканини користувалися такими видами швів, як змережування і зубцювання (Кара-Васильєва, Заволокіна, 1996; Кара-Васильєва, 2008; Кара-Васильєва, 1994; Кара-Васильєва, 2005).

Ще з другої половини XIX ст. на Слобожанщині прослідковується використання для вишивання кольорової заплочі червоного кольору, а пізніше і чорного. Нитки для цієї вишивки фарбували в домашніх умовах спочатку натуральними барвниками, а пізніше аніліновими барвниками. Суміш червоного барвнику здобували із перестиглих ягід жостеру, материнки та листя дикої яблуні, товкли у ступі, додаючи трохи води й під гнітом вичавлювали з неї фарбу червоного кольору. Яскравий червоний колір одержували з соку лохини, змішаного з молоком, а чорний – отримували з відвару вільхової чи дубової кори та коренів кінського щавлю. Для стійкості барвники закріплювали природними кислотами – оцтом, сироваткою або ж овочевими розсолами з капусти, буряків та огірків (Українська минувшина, 1994: с. 65). Багатство кольорів і візерунчастість, які досягались шляхом напівхрестикового шиття і дрібним хрестиком, вважалась самобутньою рисою слобожанських вишитих сорочок. Іноді сорочки вишивали грубою ниткою для отримання ефекту рельєфності. Вже у XX ст. в Україні з’явилися спеціальні фабричного виготовлення нитки для вишивання – муліне, які ще в 1886 році були розроблені спеціалістами французької компанії DMC. Ці нитки відразу ж почали активно використовуватися вишивальницями Слобожанщини по мірі їх просування на українському ринку.

Орнаменти Слобожанських сорочок були досить різноманітними. Здебільшого вони були рослинні й геометризовані, які нагадують традиційні узори з Полтавщини – «ламане дерево», стилізовані пишні квіти та рослинні орнаменти. В українському народному мистецтві дуже поширені символи триєдності світу, тому одним із найбільш вживаних мотивів вишивки на Харківщині був символ родючості – «Дерево життя», архетип якого був єднальним ланцюгом між трьома світами. Коріння означало минуле – символ предків, стовбур – сучасне, а верхня частина з гіллям та плодами – вищий, духовний світ. Традиційно дерево могли зображувати проростаючим з вази або чаші, наче воно виростало з лона Всесвіту, яке власне і символізувала чаша. Дерево зображували квітучим, з різними за розмірами квітами, пишним; різні за станом квіти – частина могли бути зів'ялі, інші ж – у вигляді пуп'янків, які символізували життя – тих, хто лише збирається народитися і тих, хто відходить в інший світ. На самій верхівці дерева, як правило, зображували розквітлу квітку – «Вогонь Життя», яку охороняло двійко духів – птахів. Цей візерунок розміщувався уздовж пишного рукава сорочки. Ще один символічний візерунок, помітний на Слобожанщині – символ трикутників, які дотикаються вершинами один до одного, нагадуючи «пісочний годинник» і символізують Світ та Антисвіт. Місце їх дотику є своєрідним місцем переходу із одного світу до іншого. Інколи між трикутниками зображають лінію, що зветься «Кільцем Великого Світіння», яка символізує дзеркало, у якому один світ віддзеркалюється в іншому і навпаки (Білецька, 1929).

На сорочках декоративність вишитого візерунку підсилювалася чітко окресленим контуром. В результаті і вся композиція набувала легкості та ажурності. У Харківській області майстрині додавали незначну кількість зеленого кольору, що підсилював звучання червоного. Про цей спосіб декоративного підкреслення вишивки писали у своїй роботі і Т. Кара-Васильєва та А. Заволокіна «Українська народна вишивка» (Кара-Васильєва, Заволокіна: 79) Святковість, вишуканість цих слобожанських виробів передавалися відтінками білого або синього чи коричневого кольорів. У такий же спосіб прикрашали подоли сорочок. Поширені візерунки – «дубове листя», «зірки», «ружа» (троянда), «лілея», «виноград», «калина» тощо. Композиціями з вільно розкиданих букетів вирізняються сорочки з рослинним орнаментом, виконаним технікою «хрест» у червоно-чорній та червоно-синій гамі. Особливістю луганських вишитих сорочок «полтавського

типу», є поліхромні візерунки геометризованого та рослинного орнаментів, виконаних хрестиком, рідше гладдю грубою ниткою, яка створює рельєфну поверхню візерунка. Якщо розглядати Луганські сорочки поряд з сорочками інших регіонів, можна помітити їх особливу самобутність, адже на деяких з них є оздоблення стрічкою вишивки вздовж рукава зі спини. Подібні зразки були представлені й на виставці «Благословенна Україна» в Національному музеї народної архітектури та побуту України у 2015 р., а також в колекції Новоайдарського краєзнавчого музею. Для Донеччини характерні сонячні кольори, тому червоного у вишивці сорочок було більше, ніж чорного. До нашого часу збереглося чимало вишитих сорочок Луганщини та Донеччини, виконаних у синьо-червоних та сіро-червоних кольорах. Вважається, що поєднання в орнаменті синього і червоного кольорів з'явилося в народній вишивці значно раніше, ніж поєднання чорного з червоним, оскільки раніше не було природних барвників, які б утворювали чорний колір. Разом червоний та синій кольори символізують єдність протилежних стихій – Вогню і Води, які представляють активний, гарячий чоловічий початок і пасивний, холодний жіночий початок. Синій колір виступає, як символ жіночого початку, пов'язаного зі стихією Води, тому у вишитих сорочках синій колір використовувався в якості контуру для надання більшої виразності основної частини орнаменту. Особлива специфіка поєднання синього та червоного кольорів, а також символіка кольорів у вишивці свідчить про те, що такі сорочки одягали на весілля. Серед рослинних орнаментів найчастіше вишивали пишні квіти, букети, ружі і такі ж самі дерева. Не виключенням було й зображення птахів. Вишивати сорочки могли різними техніками, окрім яворівки та низинки. Жіночі вишиті сорочки Сумщини теж переважно полтавського типу (всі її частини викроювали по прямій нитці), мали рослинно-геометризовані та геометричні візерунки. Серед зооморфних мотивів переважали птахи: орли, лебеді, качки, голуби. Вишивали їх гладдю, хрестиком та напівхрестиком. На зламі XIX–XX ст. в Україні, особливо на Сумщині, значного поширення набула «тамбурна» техніка, яку у вишивці використовують для обводки і зв'язку між окремими елементами композиції. Тамбурним швом активно вишивали рослинні орнаменти. Основні візерунки вишивали червоним кольором з додаванням жовтого, синього та чорного (Кара-Васильєва, Заволокіна: 85; Сушко, 2007; Попова, 2021; Попова, 2020; Пономар, 2016).

Висновки. Отже, підсумовуючи, зауважимо ще раз на важливості дослідження цієї теми саме зараз, коли частина колекцій у музеях та приватних збірках Донеччини та Луганщини під час окупації була знищена або вивезена до Росії.

Розглянувши основні характерні особливості оздоблення жіночих сорочок Слобожанщини приходимо до висновків, що вони були досить різноманітними за матеріалом та способами декорування. До кінця XIX ст. на Слобожанщині носили сорочки «полтавського типу», які не мали власного коміра й замість нього збирали складочками або «пухликами» виріз та обшивався полотняною накладкою. На початку XX ст. під впливом міської культури у побут входять сорочки на кокетці з великим викотом горловини та рукавами. Прикрашання сорочок відбувалося мережкою, особливо подолів, вибійкою, а також рослинним й геометризаним орнаментами. Основні візерунки на Слобожанщині вишивали червоним кольором з додаванням чорного, синього та жовтого кольору. Харків-

ські майстрині підсилювали червону вишивку незначною кількістю зеленого кольору. Серед вишитих сорочок Луганщини та Донеччини збережено чимало сорочок, виконаних у синьо-червоних кольорах. Поєднання цих кольорів символізує єдність протилежних стихій – Вогню і Води і представляє активний, гарячий чоловічий початок і пасивний, холодний – жіночий. Особлива специфіка поєднання синього та червоного кольорів, а також символіка кольорів у вишивці свідчить про те, що їх одягали на весілля.

Перспективи використання результатів дослідження полягають у використанні матеріалу для підсилення інформаційних прогалів про Слобожанське вбрання співробітниками етнографічних та краєзнавчих музеїв, центрів народної творчості. Матеріал може слугувати основою для написання тематико-експозиційних планів музеїв етнографічного та краєзнавчого спрямування, а також може бути використаний у матеріалах лекцій з декоративно-прикладного мистецтва та при виконанні студентських наукових робіт.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сушко В. Українське вишивання на Слобожанщині XIX–XX ст. *Народна творчість та етнографія*. 2007. № 6. С. 66–70.
2. Попова Т.І. Декоративне оздоблення слобожанського жіночого вбрання (генеза, еволюція, національні та художні особливості): монографія для студ. ОС «бакалавр» спец. 015.17 Професійна освіта (Технологія виробів легкої промисловості), 015.23 Професійна освіта (Дизайн). Укр. інж.-пед. акад. Харків : УПА, 2021. 198с.
3. Попова Т. І. Український жіночий одяг Слобожанщини на початку XX ст. Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини. Збірка матеріалів міжнар. наук. конф. Донецький національний університет імені Василя Труса. 2020. С. 216-218.
4. Пономар Л. Народний одяг Слобожанщини на загальноукраїнському тлі . Матеріали до української етнології. 2016. Вип. 15. С. 35-40.
5. Кара-Васильєва Т., Заволокіна А. Українська народна вишивка. К. : Либідь, 1996. 94 с.
6. Кара-Васильєва Т.В. Історія української вишивки. К.: Мистецтво, 2008. 464 с.: іл.
7. Кара-Васильєва Т.В. Українська сорочка: Хрестикова техніка. Вирізування. Виколювання. Коса гладь : альбом. К. : Томіріс, 1994. 32 с.
8. Кара-Васильєва Т.В. Чорноморець А.Д. Українська вишивка : монографія. 2-е вид. К. : Либідь, 2005. 160 с. : іл.
9. Відбілене сльозами полотно мережила, жила, переживала.../ Передмова Володимира Гальперіна; передне слово Мирослави Семенової; збирач матеріалів і автор статей Олена Тройно; упоряд. та підготовка тексту Світлани Телегіної. Х. : Регіон-інформ, 2005. 164 с.
10. Косміна О.Ю. Традиційне вбрання українців. Том 1. Лісостеп. Степ: монографія. К.: Балтія-Друк, 2008. 160 с.
11. Астахова О. В., Крупа Т. М., Сушко В. А. та ін. Свята та побут Слобожанщини : альбом. 2-ге вид., доп. Харків : Колорит, 2008. 143 с.
12. Білецька В. Українські сорочки, їх типи, еволюція й орнаментация. Матеріали до етнології й антропології. *Етнографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові*. Збірник праць, присвячений пам'яті В. Гнатюка. Л., 1929. Т.21-22.
13. Білан М. С., Стельмащук Г.Г. Український стрій : навчальний посібник. Львів : Апріорі, 2011. 313 с.
14. Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. 2-е вид. / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. К.: Либідь, 1994. 256 с.; іл.

REFERENCES

1. Sushko, V. (2007). Ukrainske vyshyvannia na Slobozhanshchyni XIX–XX st. [Ukrainian embroidery in the Slobozhan region of the XIX–XX centuries] *Narodna tvorchoist' ta etnografiya* [Folk creativity and ethnography]. № 6, 66–70 [in Ukrainian].
2. Popova, T. I. (2021). Dekoratyvne ozdoblennia slobozhanskoho zhinochoho vbrannia (heneza, evoliutsiia, natsionalni ta khudozhni osoblyvosti): monohrafiia dlia stud. OS «bakalavr» spets. 015.17 Profesiina osvita (Tekhnolohiia vyrobiv lehkoi promyslovosti), 015.23 Profesiina osvita (Dyzain). Ukr. inzh.-ped. akad. [Decorative decoration of women's clothes of Slobojan (genesis, evolution, national and artistic features): monograph for students. OS “bachelor” special. 015.17 Vocational education (Technology of light industry products), 015.23 Vocational education (Design). Ukrainian Engineering and Pedagogical Academy]. Kharkiv : UEPA, 2021. 198s.
3. Popova, T. I. (2020). Ukrainskyi zhinochyi odiah Slobozhanshchyny na pochatku XX st. [Ukrainian women's clothing of Slobozhanshchyna at the beginning of the 20th century.] *Travnevi studii: istoriia, politolohiia, mizhnarodni vidnosyny. Zbirka materialiv mizhnar. nauk. konf. Donetskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stusa.* [May studies: history, political science, international relations. Collection of materials of the international scientific conference. Donetsk National University named after Vasyl Stus], 216–218 [in Ukrainian].
4. Ponomar, L. (2016) Narodnyi odiah Slobozhanshchyny na zahalnoukrainskomu tli [National clothing of Slobozhanshchyna against the all-Ukrainian background]. *Materialy do ukraiyins'koyi etnolohiyi* [Materials for Ukrainian ethnology]. 15, 35–40 [in Ukrainian].
5. Kara-Vasyliieva, T., & Zavolokina, A. (1996). *Ukrainska narodna vyshyvka* [Ukrainian folk embroidery]. K. : Lybid [in Ukrainian].
6. Kara-Vasyliieva, T.V. (2008). *Ukrainska narodna vyshyvka* [History of Ukrainian embroidery]. K.: Mystetstvo [in Ukrainian].
7. Kara-Vasyliieva, T.V. (1994) *Ukrainska sorochka: Khrestykova tekhnika. Vyrizuvannia. Vykoliuvannia. Kosa hlad: albom* [Ukrainian shirt: Cross technique. Cutting. Gouging out. Cross surface: album]. K. : Tomiris [in Ukrainian].
8. Kara-Vasyliieva, T.V., & Chornomorets, A.D. (2005) *Ukrainska vyshyvka: monohrafiia. 2-e vyd.* [Ukrainian embroidery: a monograph. 2nd edition]. K. : Lybid.
9. Halperin, V. (Perednova), Semenova, M. (Perednye slovo), Troyno, O. (Zbyrach materialiv i avtor stately), Telehina, S. (Uporyad. ta pidhotovka tekstu). (2005). *Vidbilene slozamy polotno merezhyla, zhyla, perezhывala...* [The tear-bleached canvas laced, lived, experienced...]. X. : Rehion-inform [in Ukrainian].
10. Kosmina, O.YU. (2008). *Tradytysiine vbrannia ukraintsiv. Tom 1. Lisostep. Step: monohrafiia.* [Traditional clothing of Ukrainians. Volume 1. Forest steppe. Steppe: a monograph.] K. : Baltiya-Druk [in Ukrainian].
11. Astakhova, O. V., Krupa T. M., & Sushko V. A. (2008). *Sviata ta pobut Slobozhanshchyny: albom. 2-he vyd., dop.* [Holidays and everyday life of Slobozhanshchyna: album. 2nd ed., add] Kharkiv : Koloryt [in Ukrainian].
12. Biletska, V. (1929). *Ukrainski sorochky, yikh typy, evoliutsiia y ornamentatsiia. Materialy do etnolohii y antropolohii.* *Etnohrafichna komisiia Naukovoho tovarystva im. Shevchenka u Lvovi. Zbirnyk prats, prysviachenyi pamiaty V.Hnatiuka.* [Ukrainian shirts, their types, evolution and ornamentation. Materials for ethnology and anthropology. Ethnographic Commission of the Scientific Society named after Shevchenko in Lviv. A collection of works dedicated to the memory of V. Hnatiuk] (T. 21–22) L. [in Ukrainian].
13. Bilan, M. S., Stelmashchuk H.H. (2011). *Ukrainskyi strii: navchalnyi posibnyk.* [Ukrainian system: study guide] Lviv : Apriori [in Ukrainian].
14. Ponomarov, A. P., Artyukh, L. F., Kosmina, T. V. (1994). *Ukrainska mynuvshyna: Iliustrovanyi etnohrafichnyi dovidnyk. 2-e vyd.* [Ukrainian past: Illustrated ethnographic guide. 2nd edition] K. : Lybid [in Ukrainian].